

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ

ТВОРЧИСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І СУЧАСНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ

Сучасний планетарний світ з особливою проблемною інтенсивністю реагує на наростаючу загрозу уніфікації соціального і культурного життя. Відбувається інтеграція країн, формуються транснаціональні союзи, створюються організації наднаціональних інститутів, які намагаються контролювати соціально-економічні, політичні і культурні процеси. Все це є наслідком транснаціоналізації ринку товарів, фінансів, послуг, культур. Багато вчених, особливо соціологів, політологів, культурологів, схиляються до думки, що національний фактор втрачає своє значення і свою роль у формуванні продуктивних ідентичностей, а криза національної ідентичності спостерігається повсюдно і має глобальний характер. Але треба й зауважити, що зростає спротив надмірній інтеграції держав і народів, формується опозиція творенню транснаціональних і трансдержавних форм кооперації та єдності. Глобальні виклики, які сьогодні такі інтенсивні, як не дивно, стимулюють процеси до самовираження націй і самоутвердження етносів у нових умовах існування. Відбувається зростання національної самосвідомості, відроджуються традиційні цінності, реставруються історико-культурні і сакральні символи, активізується індивідуальна і групова ідентичність. Всі ці явища і процеси етнокультурного самовираження свідчать про критичне ставлення до так званих «основополітичних цінностей» глобальної цивілізації. Ця майбутня взаємозалежність держав і народів, взаємопов'язаність різнорідних етнокультурних і

державно-політичних систем важко сприймається значною частиною людей планети. Люди мало вірять у те, що ця патетично афішована, активно пропагована модель гармонійного співупорядкування справді передбачає безконфліктну форму співжиття. Переважна більшість громадян, які перебувають у епіцентрі та в процесі цієї інтеграції, усвідомлює, що їхні країни хоча й повинні делегувати якусь частину своїх повноважень, свого суверенітету новим міжнародним утворенням на зразок Європейського Союзу чи подібним транснаціональним інституціям, але продовжують себе ідентифікувати із регіональними етнотериторіальними національними цінностями, а не із універсальними, глобальними.

Головне, що тривожить багатьох, це те, що внаслідок розгортання глобалізаційних процесів не настає та гармонізація взаємовідносин націй, етносів, держав, на яку вони сподівалися. Навпаки, в багатьох країнах зрими є розбалансування внутрішньої єдності, з'ява нових протиріч всередині країни, особливо внаслідок напливу емігрантів і біженців. А ці прибульці, як правило, дуже важко й часто неохоче інтегруються в чужорідний етнокультурний простір. Все голосніше звучать заклики оберігати цінності національної державності, власної історії, культури, традицій, мови, норм і моделей поведінки, які є характерними для того чи іншого етносу. До цього спонукає масивний інформаційно-культурний натиск більш потужних держав, те, що ми сьогодні називаємо гібридною війною, зіткнення комерційної і масової культури з культурами національних спільнот, що неминуче приводить до деформації національної ідентичності, соціокультурного простору і навіть самих національних культур. Крім того, слід урахувати, що глобалізаційні процеси охоплюють сьогодні лише 30 % держав планети. До того ж, більшість населення, понад 85 % тих країн, які в тій чи іншій мірі залучені в процеси інтеграції, ідентифікують себе з локальними релігійними національними цінностями і перспективами. І тому ми повинні сьогодні пам'ятати, що саме тільки національні культури, як своєрідні обереги окремих етнічних співтовариств, прагнуть не стільки інтегруватися у транснаціональну космополітичну

систему, а більше тяжіють сьогодні до самозбереження і творчого суперництва самотніх культур. Культура як стабільна система духовних цінностей, ідей, установок виступає гарантом збереження етносу народу і забезпечує його від уніфікації, духовного знекровлення, виступає основним фактором формування національної ідентичності.

Поява на руїнах комуністичної імперії нових держав гостро порушила проблему самоідентифікації цих державних утворень. Виникла потреба у власній національній історії, культурному відродженні, в реанімації, у творенні національних етнополітичних символів і міфів, у збереженні та захисті етнічної, мовної та культурної самоідентифікації. Україна в цьому плані не виняток. Більше того, наша держава зіткнулася з агресивною Російською Федерацією в боротьбі за історичну спадщину, за історичну правду про своє минуле, рідну мову, культуру, навіть за право вважати себе легітимною державою. У цій боротьбі, яка вже перейшла у збройне протистояння внаслідок воєнної агресії Росії, важливу роль відіграє національна самосвідомість членів соціально-етнічної спільноти. Ми повинні усвідомити, що ця національна спільність, яка усвідомлює свою історичну тяглість, витворила неповторний духовно-культурний образ і є головним оберегом нашого цивілізаційного поступу. Саме на цій основі формується національна ідентичність. Визначальними факторами пробудження, активізації та утвердження в свідомості громадян національної ідентичності традиційно є історична територія, спільна мова, історична свідомість, спільний закон і обов'язок для всіх членів спільноти. У цих складних умовах агресивного зазіхання Росії на нашу незалежність перед Україною гостро постала проблема національної консолідації та національної ідентичності.

Задля самозбереження Україна готова інтегруватися в нову трансдержавну форму єдності, якою є Європейський Союз, але водночас наша мета – зберегти свій національний образ, свої національні цінності й пріоритети, врешті решт, не розчинитися в системі більш потужних держав. Наш історичний обов'язок – творити національну державу, в якій, за словами Шевченка, «своя правда і сила, і воля», будувати свій

національний дім. Знову, як і в часи Шевченка, актуальним є завдання пробудження національної свідомості, консолідація нації на основі базових національних цінностей, вищених на усвідомленні історичного буття рідного народу, на народних уявленнях про волю, спільне життя на власній землі. І тому те, що формував Тарас Шевченко, а саме – національне самоусвідомлення, світобачення, утвердження християнських цінностей і духовних заповітів, національне самовизначення, й було творенням системи ідейно-світоглядних координат і культурно-духовних цінностей, яка б відповідала тогочасним суспільним запитам і відкривала перспективи для формування національної ідентичності та національної самоорієнтації українців.

Особливо важливими для утвердження національної колективної ідентичності є історична пам'ять, історичне самоусвідомлення, увиразнення українцями на основі мовного самовизначення та спільної культурної спадщини пізнання батьківщини як єдиного для українців рідного краю, самого образу України як священної землі предків, сучасників і майбутніх поколінь. Шевченко, намагаючись зруйнувати інфіковане в суспільну свідомість уявлення про Україну як про провінцію Російської імперії під назвою Малоросія і про українця як про малороса, хохла, православного, закликає своїх земляків пізнавати й любити свій край, природу, історичну минувшину і сьогодення своєї України.

Трахтимирів, Київські гори, Дніпро, високі могили, вишневий садок, лани широкополі, червона калина, високі тополі – ці та інші природні ідентифікати і образи-символи позначували конкретну етнічну, географічну і територіальну цілісність, реальний національний етнопростір, який поет-художник наповнював національно-культурними, духовними та історіософськими смислами. Як зазначає видатний британський культуролог Ентоні Сміт, одним із головних факторів формування нації є територіалізація, тобто проживання більшості спільноти на батьківщині та зміцнення колективних спогадів і любові до конкретних історичних територій із означеними кордонами.

Історизація природного середовища, освоєння й освячення краєвидів і самої Батьківщини – пам'яток історії і культури, місць вічного спочинку полеглих національних героїв, річок і гір, полів битв і колективних могил забезпечує етнос, націю могутнім духовно-культурним ресурсом для підтримки чуття національної ідентичності. Шевченко прагнув образно трансформувати ці національні символічні ресурси, спрямовувати їхню ідейно-сміслову енергію завдяки божественному слову до тих, хто хирів під імперським гнітом на його рідній батьківщині, яку Росія перетворила в пригнічену комплексом меншовартості Малоросію. Саме тому в його образному сприйнятті та художньому вираженні Україна набувала таких образно-символічних персоніфікацій, як вдова, матір, ненька, дружина, небога, мила земля, висока тополя, святая родина та інших означень поняття Батьківщина. Культивування образу Батьківщини пробуджувало відчуття спільної пам'яті, спільної історичної долі, сприяло відродженню національної спільноти, яка володіє священною етноісторією та певним типом культури, оригінальними видами традицій, власною мовою і проживанням на певній історично-конкретній території. Шевченко не лише відчував, але й усвідомлював могутню ідейно-емоційну силу національних культурних, релігійних, духовних вартостей, традицій, міфів, спогадів, символів, завдяки яким він прагнув увиразнити в суспільній свідомості уявлення про колективну історико-культурну єдність українців і цим самим формувати, висловлюючись сучасною термінологією, національну колективну ідентичність.

Для поета і художника Шевченка важливо було повернути українцям чуття й усвідомлення спільної етнічної належності і національної гідності, відродити історичну пам'ять, забуту славу, мобілізувати народний дух задля національного самовизначення і боротьби за свободу і незалежність, за утвердження своєї правди, сили і волі в своєму національному домі. Пропонуючи своїм землякам, звісно, в образній формі, своєрідний набір установок і цінностей, які внаслідок емоційних переживань трансформувалися в поетичні та м'ялярські твори, в художні образи і символи, поет прагнув передусім увійти

в безпосередній діалог із своїм братом-українцем, допомогти йому усвідомити себе в соціальному і національному просторі, відродити власну ідентичність. Адже він і як член Кирило-Мефодіївського товариства свідомо брав на себе зобов'язання будити приспалий національний дух, спрямовувати енергію свого народу на звільнення від імперської деспотії заради самостійного життя в рівноправному союзі з іншими поневоленими слов'янськими народами. Програми й цілі Кирило-Мефодіївського товариства цілком збігалися з завданнями, які ставили перед собою інші європейські таємні організації. Молода Італія, Молода Польща, Молода Німеччина, згодом Молода Швейцарія, Молода Європа, в яких головним політико-суспільним імперативом була вільна суверенна нація, рівноправна в єдиній сім'ї народів Європи. Кожен із уярмлених монархічною деспотією слов'янських народів прагнув культурно-мовного ренесансу. Національно-культурні діячі і духовні провідники формували спільні ідеї, настрої, почуття завдяки відродженню історичної пам'яті, народних звичаїв і традицій, національних протонародних мов, плекали відчуття національної батьківщини завдяки історизації природного середовища і місць проживання певної етнічної спільноти. Лідери українського національного культурного руху намагалися передусім обґрунтувати традиційне існування народної культури, рідної мови, національної історії, що засвідчувало своєрідність, окремішність, відмінність українського народу, його історії, мови, культури від інших культур, а отже відмінність українського народу від інших народів, передусім від російського і польського. Необхідно було утвердити народну мову як окрему самостійну мову, аргументовано відкинути звинувачення щодо української мови як малоросійської говірки, наріччя, відкрити духовний потенціал рідної мови, мови української цивілізованої спільноти і на її основі творити нову сучасну культуру як самостійне явище світової культури.

Очевидно, що саме ці ідеї якраз на сьогоднішній день стають надзвичайно актуальними. Адже ще в часи Шевченка була активізована Російською імперією програма реалізації

загального російського проекту, головним завданням якого було формування передусім засобами асиміляції неросійських народів російської національної ідентичності на основі російського титульного етносу. Домінувала ідея загальноруської і загальноросійської нації, яка мала об'єднувати всіх східних слов'ян, утверджувалася концепція поліетнічної нації, яка надалі повинна була охопити всю Російську імперію. Ясна річ, Україну внаслідок цього позбавляли власної національної історії, мови, головних символічних атрибутів незалежної нації. Ми бачимо, що таку політику продовжує здійснювати й нинішня Російська Федерація.

Одержано редакцією – 26.04.16
Прийнято до публікації – 18.10.16

УДК 821.161.5 Шевченко
821.161.1 Пушкін

Володимир ПАНЧЕНКО

ПОЕМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «КАВКАЗ»: ПОЛЕМІКА З ОЛЕКСАНДРОМ ПУШКІНИМ

«О скільки ж вище стоїть тут (у поемі «Кавказ». – Авт.) Шевченко від Пушкіна, який у поемі «Кавказский пленник» зовсім похваляє війну проти черкесів зі становища: «Смирись, Кавказ! Идет Ермолов!» (генерал, що побідив черкесів), словами так безмірно далекими від сердечних Шевченкових слів, як далека грабіжницька війна від сумирного братерства».

Іван Франко, «Темне царство»
(1881, з додатками 1914 р.)